

Hoe we de
Bijbel kunnen
verstaan

HENK
VAN
DEN
BELT

GEEST SPRAK

HENK VAN DEN BELT

GEEST SPRAAK

Hoe we de
Bijbel kunnen
verstaan

KokBoekencentrum Uitgevers • Utrecht

Ontwerp omslag: www.shortlife.nl
Lay-out binnenwerk: Elgraphic

ISBN 978 90 435 4024 7
ISBN 978 90 435 4025 4 (e-book)
NUR 700

www.kokboekencentrum.nl

© 2024 KokBoekencentrum Uitgevers, Utrecht

Bijbelteksten zijn, tenzij anders aangegeven, geciteerd uit de Nieuwe Bijbelvertaling 2021, © 2021 Nederlands-Vlaams Bijbelgenootschap.

KokBoekencentrum Uitgevers vindt het belangrijk om op milieuvriendelijke en verantwoorde wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van het papieren boek van deze titel is daarom gebruikgemaakt van papier waarvan het zeker is dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbende.

INHOUDSOPGAVE

Inleiding	9
1 De heilige Geest	27
1.1. De Bijbel over Gods Geest: Vijf aspecten	29
1.2. Heilig, heilig, heilig	34
1.3. 'Heilig' als aanduiding van Gods Geest	39
1.4. De Geest van de Vader en de Zoon	42
1.5. Geweld in opdracht van God	45
1.6. Geweld als rechtvaardig oordeel	49
1.7. Conclusies	53
2 De Geest en de eenheid van God	56
2.1. De belijdenis van de Ene	58
2.2. De heilige Geest in de geloofsbelijdenis van Nicea en Constantinopel	66
2.3. Harmoniseren	71
2.4. Spanningen op het niveau van de geschiedenis	77
2.5. De eenheid van de Geest	79
2.6. De flexibiliteit van de Geest	81
2.7. Polygamie	85
2.8. Conclusies	91
3 De Geest van de profetie: Inspiratie	94
3.1. Profetie in het Oude Testament	96
3.2. Schriftelijke vastlegging	99
3.3. Profetie in het Nieuwe Testament	103
3.4. Vroege kerk: Bijbelschrijvers als muziekinstrumenten	105

3.5.	Reformatie: Bijbelschrijvers als secretarissen	110
3.6.	Theopneustie als blijvende eigenschap van de Schrift	116
3.7.	Organische inspiratie?	119
3.8.	Redactiekritiek en tekstkritiek	124
3.9.	Onfeilbaar betrouwbaar	130
3.10.	Conclusies	133
4	De Geest in beide testamenten: Illuminatie	136
4.1.	Binnenbijbelse citaten	137
4.2.	De luister van Christus	141
4.3.	Vervulling als eschatologische categorie	149
4.4.	Het probleem van de auteursintentie	152
4.5.	Typologie en allegorie in het Nieuwe Testament	157
4.6.	Typologie en allegorie tijdens de Middeleeuwen en de Reformatie	160
4.7.	Conclusies	167
5	De Geest en de canon: Autorisatie	171
5.1.	De vorming van de canon	173
5.2.	Externe criteria voor canoniciteit	180
5.3.	Apostoliciteit en pseudepigrafie	184
5.4.	Zicht op de canonvorming vanuit het Nieuwe Testament	190
5.5.	Dogmatische bezinning	200
5.6.	Conclusies	207
6	De Geest en het getuigenis: Acceptatie	211
6.1.	Wet en getuigenis	213
6.2.	Schrift en traditie	218
6.3.	De Schrift als <i>principium</i> van de theologie	219
6.4.	De autopistie van de Schrift	223
6.5.	Het <i>testimonium</i> van de Geest	229
6.6.	In de voorhof of in het heilige der heiligen	236
6.7.	Het schriftgebruik	238
6.8.	De Vader getuigt van de Zoon door de Geest	240
6.9.	Conclusies	242
7	De Geest bij de bron: Uitgangspunt	247
7.1.	De Geest die in alle waarheid leidt	248
7.2.	Epistemologie en hermeneutiek	249
7.3.	Verschuivingen	251
7.4.	Funderingsdenken	253

7.5.	De wending naar de taal	263
7.6.	Taalhandelingstheorie en theodrama	265
7.7.	Hermeneutiek in drie cirkels	270
7.8.	Een pneumatologische vorm van funderingsdenken	276
7.9.	Vrouwen als ambtsdragers	283
7.10.	Conclusies	293
8	De Geest in schepping en geschiedenis:	
	Universele openbaring	295
8.1.	De Geest die de schepping voortstuwt	296
8.2.	Het nadenken van Gods gedachten	301
8.3.	De helderheid van de Schrift	308
8.4.	Voortgang in de openbaring	312
8.5.	Bijbelse geschiedschrijving	317
8.6.	Schepping en oergeschiedenis	324
8.7.	Conclusies	333
9	De Geest schrijft de wet in het hart: Ethiek	336
9.1.	Tafels van steen en van vlees	337
9.2.	De wet als zelfopenbaring van God	339
9.3.	Morele, ceremoniële en andere wetten	344
9.4.	De morele wet, de natuurwet en de scheppingsordeningen	348
9.5.	Normatief en descriptief gezag	354
9.6.	De wet van de vrijheid	359
9.7.	Seksuele intimiteit	364
9.8.	Gelijkgeslachtelijke seksuele relaties	368
9.9.	Conclusies	374
10	De Geest en de bruid: Gemeenschap der heiligen	379
10.1.	Israël en de gemeente als bruid	380
10.2.	Het belijden van de kerk als geloofsregel	382
10.3.	De theologische interpretatie van de Schrift	388
10.4.	Christus en de Geest	391
10.5.	Verlichting en verbinding	394
10.6.	Verzoening door Christus	398
10.7.	De geloofsregel en de hermeneutische regels	405
	Afkortingen	413
	Bibliografie	415
	Registers	447

INLEIDING

Het gezag van de Bijbel staat onder orthodoxe protestanten in Nederland ter discussie. Niet in de eerste plaats om de wonderen die erin staan of om de historiciteit van de bijbelverhalen, maar omdat christenen de Bijbel in de praktijk heel verschillend uitleggen en toepassen. *Geestspreek* is een boek over het werk van de heilige Geest. Het geeft een antwoord op de vraag wat de Geest gedaan heeft en doet met de Bijbel. De Geest heeft de bijbelschrijvers geïnspireerd en de kerk geleid bij de vorming van de canon. De Geest getuigt door het Woord in het hart van de gelovigen en van die Geest zijn wij afhankelijk bij de uitleg en de toepassing van de Schrift. Met dit boek wil ik ook een bijdrage leveren aan het gesprek over de hermeneutiek door de gereformeerde schriftleer te behandelen en te concretiseren in tien hermeneutische regels.

Ik wil graag inzichtelijk maken hoe je een gelovige omgang met de Bijbel kunt combineren met een wetenschappelijke houding. Ik denk daarbij bijvoorbeeld aan de studenten met wie ik altijd met veel plezier optrek. In de opleiding wordt niet altijd expliciet op de vooronderstellingen van de exegese gereflecteerd. Veel studenten voelen aan dat een benadering die ervan uitgaat dat zij de Bijbel net zo moeten bestuderen als ieder ander boek uit de Oudheid haaks staat op de wijze waarop de Bijbel zichzelf aandient. Tegelijk waarderen zij de historische, contextuele en filologische benadering van de Bijbel. Zij leren de Bijbel anders verstaan en beter begrijpen, maar willen niet graag het gezag van de Bijbel als uitgangspunt voor hun geloof en leven als christen loslaten. Vaak vinden zij het lastig om die twee te

combineren en proberen zij daarin zoekend en tastend een weg te vinden.

Als ik een ding geleerd heb in de afgelopen vijftien jaar dat ik werkzaam ben in het academische onderwijs in Nederland, dan is het dat een heldere vertolking van de gereformeerde posities de beste manier is om duidelijk te maken waar je voor staat. Dat kan in een open en kwetsbaar gesprek met andersdenkenden. Ik hoop dan ook dat dit boek studenten en andere geïnteresseerden zal helpen bij het verstaan van het gezag van de Bijbel.

De titel *Geestspreek* is ontleend aan de tekst van de geloofsbelijdenis van Nicea (325) en Constantinopel (381): ‘Wij geloven [...] in de heilige Geest, die Heer is en levend maakt [...] die gesproken heeft door de profeten.’ Die belijdenis onderstreept de eenheid van beide testamenten. De Geest die door Christus met Pinksteren op de gemeente is uitgestort, heeft al veel eerder over Hem gesproken. De apostelen en evangelisten lazen het Oude Testament als het Woord van de Geest.

De ondertitel is enigszins dubbelzinnig. Enerzijds vat ik in dit boek samen hoe je vanuit een gereformeerde visie de Bijbel kunt verstaan. Het kan ook anders, maar ik wil in het debat over de hermeneutiek de confessionele gereformeerde positie vertolken. Het is belangrijk om open te zijn over je vooronderstellingen. Het gereformeerde belijden vertolkt anderzijds een diep verlangen om katholiek te zijn, dat wil zeggen, om het algemeen en ontwijfelbaar christelijk geloof zo goed mogelijk te vertolken. Dat belijden is voor mij normatief. Daarom probeer ik in dit boek ook aan te geven ‘hoe we de Bijbel zouden moeten verstaan.’ Toch heb ik bewust niet voor die ondertitel gekozen, omdat ik vooral wil laten doorklinken dat het een ongelooflijk wonder is dat we de Bijbel kunnen verstaan. Dat is het wonder van de Geest die door de Schriften spreekt. Die verwondering maakt ons ook bescheiden tegenover hen die de Bijbel op andere wijzen verstaan.

In dit boek pleit ik voor een pneumatologische benadering van de epistemologie en de hermeneutiek. Die drie woorden vragen om een korte toelichting. Pneumatologisch komt van *pneuma* (geest) en wil zeggen dat je een theologisch thema belicht vanuit het werk van de heilige Geest. Als je de schepping pneumatologisch benadert, denk je na over het werk van de Geest in de schepping. Dit boek beantwoordt de vraag naar het werk van de heilige Geest met betrekking tot de Bijbel.

Epistemologie gaat over onze kennis en geeft antwoord op de vraag:

‘Hoe weet je dat?’ Hermeneutiek gaat over ons verstaan en geeft antwoord op de vraag ‘Hoe leg je dat uit?’ Zij heeft zich in de afgelopen eeuw ontwikkeld van een bezinning op de regels voor de exegese naar een bezinning op het proces van het uitleggen. De ‘nieuwe hermeneutiek’ vraagt: ‘Wat ben je aan het doen als je dit uitlegt?’ Die vraag is legitiem. Dit boek wil op die nieuwe hermeneutische vraag een antwoord geven vanuit de pneumatologie.

In de eerste helft van dit boek (hoofdstuk 1-5) steek ik in bij de heiligheid van de heilige Geest die afstraalt op de Bijbel (1). Daarna benadruk ik de geestelijke eenheid van de Bijbel in de diversiteit van stemmen als uitgangspunt voor de uitleg en de toepassing (2). Daarna volgt een hoofdstuk waarin ik het werk van de heilige Geest bij de inspiratie van de tekst bespreek (3). De interpretatie van het Oude Testament door de auteurs van het Nieuwe Testament onder leiding van de heilige Geest vat ik samen met het woord verlichting of illuminatie (4). Dat wij de Bijbel als het Woord van God erkennen, vloeit voort uit de autorisatie door de vroege kerk in het proces van canonvorming (5).

Vervolgens schakelt de tweede helft van het boek (hoofdstuk 6-10) van de inspiratie, illuminatie en autorisatie over naar de acceptatie van de Schrift als Gods Woord. Die erkenning is het effect van het getuigenis van de heilige Geest in het hart van de gelovigen (6). Daarna volgt de bezinning op de toepassing van de Bijbel in de dogmatiek en de ethiek, oftewel voor leer en leven. Je zou over de applicatie van de Schrift kunnen spreken. Bij die toepassing onderscheid ik vier aspecten: De aanvaarding van de Bijbel als fundament, uitgangspunt en bron voor leer en leven (7), de rol van de universele openbaring (8), de functie van de door de Geest in het hart geschreven wet bij morele kwesties (9) en de context van de gemeenschap der heiligen bij de toepassing van de bijbelse boodschap (10). Er zijn ongetwijfeld meer aspecten te noemen, maar deze vier lijken mij de belangrijkste met het oog op de discussies over de hermeneutiek.

Het werk van de heilige Geest heeft dus niet alleen betrekking op het ontstaan en de acceptatie van de Bijbel. De Geest werkt ook bij het verstaan, uitleggen en toepassen van de Bijbel. Gelukkig maar, anders zijn we aan onszelf overgeleverd. Het is echter niet zo dat de betekenis van de bijbelteksten afhankelijk is van de verlichting door de Geest. De betekenis ligt in de tekst zelf en daar moet je ook met mensen die niet geloven over kunnen communiceren. Je hebt de verlichting van de heilige Geest wel nodig om de boodschap van de Bijbel te aanvaar-

den, maar je kunt je niet op die verlichting beroepen om de betekenis van bijbelteksten vast te stellen.

De bijbelse boodschap is het uitgangspunt voor 'leer en leven'. Dat betekent dat alles wat je gelooft en alles wat je doet, gebaseerd is op wat de Bijbel je leert. Als ik het zo formuleer, hoor ik in gedachten allerlei protesten: 'Dat kan helemaal niet!' 'De Bijbel is in een heel andere cultuur geschreven!' 'Dé Bijbel bestaat niet, het zijn heel verschillende teksten die elkaar soms tegenspreken!' 'Niemand leest de Bijbel neutraal!' Die proteststemmen herken ik. Zij zijn typerend voor onze context en ik heb ze zelf ook geïnternaliseerd. Eeuwenlang hebben protestantse christenen echter het heilig en onfeilbaar Woord van God aanvaard als het hoogste gezag voor hun geloof en levenswandel. In dit boek pleit ik ervoor om dat te blijven doen en wil ik aangeven hoe dat kan. Dat kan niet naïef, alsof er helemaal geen ingewikkelde exegetische en hermeneutische vragen zouden zijn. Toch kan het wel en moet het zelfs, omdat er bij het loslaten van de Schrift als normatief uitgangspunt heel veel op het spel staat.

Positiebepaling

In hoofdstuk 7 ga ik dieper in op de epistemologie en de hermeneutiek en pleit ik voor een pneumatologische vorm van funderingsdenken. Dat vraagt om een toelichting. In het funderingsdenken is er een basis waar alle kennis op gegrond is. Zelf zou ik liever voor een andere metafoor kiezen: Gods openbaring is een bron waar de kennis van God en alles in relatie tot God uit voortvloeit. Gods openbaring beperkt zich niet tot de Bijbel, maar concentreert zich wel in de Schriften die getuigen van Christus, het eeuwige Woord van God. De klassieke theologie gebruikt voor Gods openbaring als bron het Latijnse woord *principium*, dat begin, oorsprong, beginsel betekent. De Bijbel is het onbetwistbare uitgangspunt voor leer en leven. Die positie is in de afgelopen decennia gelabeld als een vorm van funderingsdenken, in het Engels *foundationalism*. Ik neem die wat ongelukkige term over omdat hij ingeburgerd is. Ik pleit wel voor een pneumatologische vorm van funderingsdenken, omdat het funderingsdenken te vaak rationeel is ingevuld. Zonder het werk van de heilige Geest kunnen we de Bijbel wel lezen en zelfs de betekenis van de teksten in zekere zin begrijpen, maar zonder de Geest kunnen we de boodschap niet goed verstaan, laat staan geloven of gehoorzamen. Daarom gaat het in hoofdstuk 7 om het werk van de Geest bij de bron, bij de erkenning en toepassing

van het schriftgezag. De Geest maakt ons bewust van de beperktheid van al ons kennen en profeteren. Hermeneutische sensitiviteit is een vrucht van de Geest.

Je zou zelfs een kanttekening kunnen plaatsen bij het woord 'schriftgezag' omdat het daarbij om het gezag van de sprekende God gaat en niet over het gezag van een boek. Omdat het om een bestaand begrip gaat, gebruik ik het wel, maar dan steeds in pneumatologische zin: het schriftgezag is het gezag van de heilige Geest die gesproken heeft en spreekt door de profeten. De woorden 'Schrift' en het meervoud 'Schriften' zijn in dit boek vaak synoniem met 'Woord van God'. Het Woord van God heeft ook een ruimere betekenis als aanduiding voor de openbaring. Het spreken van God gaat aan de schriftelijke vastlegging vooraf. Bovenal is Christus het eeuwige en vleesgeworden Woord van God. De Schriften getuigen van Hem. Je kunt dus niet zeggen dat het Woord van God de Bijbel is, maar omdat je wel kunt zeggen dat de Bijbel het Woord van God is, staat 'Gods Woord' in dit boek doorgaans voor het geschreven Woord. Bij 'Bijbel' denk ik doorgaans aan het uiteindelijke resultaat van de schriftelijke vastlegging van Gods Woord zoals we dat nu ontvangen hebben. Uit stilistische overwegingen gebruik ik de verschillende begrippen vaak afwisselend zonder ze scherp te onderscheiden.

Ik maak in dit boek een onderscheid tussen de betekenis van de bijbelteksten en hun toepassing in de dogmatiek en de ethiek. Ik ben mij ervan bewust dat dat geen vanzelfsprekend onderscheid is. De betekenis die je in een tekst ontdekt is beïnvloed door je vooronderstellingen en soms zelfs door de toepassing die je wilt maken. Het is niet zo dat je na het objectief vaststellen van een betekenis van een tekst die vervolgens kunt gaan toepassen. Als de bezinning op de hermeneutiek ons iets geleerd heeft, dan is het wel dat dit een uiterst ingewikkeld proces betreft. Toch neemt dat niet weg dat een tekst wel een zelfstandige betekenis heeft – en soms zelfs meerdere betekenissen – die aan ons verstaan en toepassen van de tekst voorafgaat. Over die betekenissen kun je met anderen in gesprek gaan en daarbij moet je transparant zijn over je vooronderstellingen.

Je zou kunnen denken aan drie concentrische cirkels.¹ In de buitenste cirkel verkeert iedereen op een gemeenschappelijk speelveld waar je in een open gesprek kunt nadenken over de betekenis van de tekst.

1 In paragraaf 7.7 werk ik dat uit.

Of en hoe je die betekenissen vervolgens toepast op dat wat je gelooft en doet, is een zaak van een andere orde. De concrete beslissingen vallen in de binnenste of derde concentrische cirkel. Tussen beide cirkels bevindt zich een cirkel van vooronderstellingen. Het antwoord op de vragen van de nieuwe hermeneutiek positioneer ik zo tussen de betekenis (*sensus*) en de toepassing (*applicatio*). De eerste helft van het boek gaat over de tweede cirkel. Daar staat de vraag centraal *waarom* de Bijbel het uitgangspunt is voor leer en leven. Je zou die vraag als een hermeneutische voorvraag kunnen beschouwen. Het antwoord op die waarom-vraag luidt: Omdat de Bijbel het heilige (1), ene (2), geïnspireerde (3) Woord van God is, omdat het Nieuwe Testament het Oude Testament gezaghebbend uitlegt (4) en omdat Gods Geest getuigt van de waarheid van de bijbelse boodschap en zo van het gezag van de Schrift in de kerk (5).

De tweede helft van het boek bevindt zich in de derde cirkel. Daar leg ik eerst uit dat de gelovigen de Bijbel als Woord van God aanvaarden omdat de Bijbel zelf hen daarvan overtuigt (autopistie) en dat zij dat doen doordat de heilige Geest daarvan getuigenis geeft in hun harten (*testimonium*). Zij geloven dat de Bijbel Gods Woord is vanwege de autopistie van de Schrift en door het getuigenis van de Geest. Daarna geef ik antwoord op de hermeneutische vraag *hoe* je met de Bijbel als uitgangspunt de Schriften kunt toepassen op leer en leven. Op de acceptatie van de Bijbel als Gods Woord volgt de concrete aanvaarding van de Bijbel als fundament, uitgangspunt en bron voor leer

en leven. Dat vraagt wel om de erkenning van de grenzen van ons kennen en om hermeneutische gevoeligheid (7). Vervolgens ga ik in op de relatie tussen de toepassing van de bijbelse boodschap en onze algemene kennis (8), Gods universele morele wet (9) en de kerk van alle tijden en plaatsen (10). Het is natuurlijk ook mogelijk om andere antwoorden op beide vragen te geven, maar in dit boek wil ik de confessionele gereformeerde positie zo duidelijk mogelijk onder woorden brengen en ook zichtbaar maken dat andere keuzes in leer en leven te maken hebben met andere antwoorden op de hermeneutische voorvraag: Het waarom, en andere keuzes bij de beantwoording van de hermeneutische kernvraag: Het hoe. Het is ook goed mogelijk om de antwoorden op beide vragen uit te breiden en andere aspecten te belichten dan ik in dit boek doe, maar deze antwoorden behoren wel tot de kern van de gereformeerde visie op de Schrift.

Eerst wilde ik elk hoofdstuk afsluiten met een concrete casus, maar dat werd toch te veel van het goede. Het schrappen van die concretisering was echter ook onbevredigend. Ik heb uiteindelijk gekozen voor zes casussen die aansluiten bij de stof in de desbetreffende hoofdstukken. Bij de heiligheid van God behandel ik de vraag naar het geweld in de Bijbel en bij de eenheid van de Schrift heb ik gekozen voor de polygamie. Bij de laatste vier hoofdstukken bespreek ik de vragen over vrouwelijke ambtsdragers, schepping en oergeschiedenis, seksuele intimiteit en de verzoeningsleer. Dat zijn stuk voor stuk onderwerpen die je in enkele pagina's onmogelijk recht kunt doen, maar het gaat mij vooral om een korte aanduiding van de praktische implicaties van de hermeneutische keuzes die ik maak.

Andere posities

Er zijn twee posities waar ik sympathie voor koester en me verwant mee weet, maar waarvan mijn positie toch ook verschilt: die van de foutloosheid (*inerrancy*) van de Bijbel en die van de theologische interpretatie van de Bijbel (*Theological Interpretation of Scripture*).

Onder veel Amerikaanse *evangelicals* heeft de *inerrancy* van de Bijbel, zoals geformuleerd in de 'Chicago Statement on Biblical Inerrancy' (1978), de status van een belijdenis. Die verklaring bevat veel waar ik het mee eens ben, maar de toon en de inhoud zijn bepaald door het verzet tegen de moderne historisch-kritische benadering van de Bijbel. Door het verzet daartegen heeft de verklaring van Chicago een polemisch karakter. De *Nederlandse Geloofsbelijdenis* noemt

de Bijbel een ‘onfeilbare regel’ voor ons geloof (artikel 7). Het lijkt me niet nodig om dat nog strakker te formuleren door onfeilbaar als foutloos te duiden. De Bijbel is het Woord van God en als we erop vertrouwen dat alles wat erin staat van Hem komt, dan ‘feilen’ wij niet, dan kunnen we ons niet vergissen. Wat God zegt, is onfeilbaar betrouwbaar.²

Bij de brede beweging van de *Theological Interpretation of Scripture* voel ik mij thuis vanwege het verzet tegen de versmalling van de exegeze tot een historisch verstaan van de teksten vanuit een methodologisch agnosticisme. Bij de interpretatie van de Bijbel nemen we immers altijd onze eigen vooronderstellingen mee en het is belangrijk om daar open en transparant over te zijn. Mijn eigen benadering in dit boek gaat uit van een confessionele gereformeerde visie op de Schrift. Mijn aarzeling bij deze beweging zit in het risico dat de theologische vooronderstellingen belangrijker worden dan de Bijbel zelf. Dat is vooral het geval als andere bronnen, zoals de traditie en de ervaring, naast de Bijbel geplaatst worden zonder de onderlinge verhouding tussen die verschillende bronnen te verduidelijken.³ Het is daarnaast ook riskant als de interpretatie van de Schrift gezien wordt als een apart ‘bedrijf’ in het drama van Gods openbaring. Het toneelstuk is wellicht een bruikbaar beeld om de applicatie van de bijbelse boodschap onder leiding van de heilige Geest aan te duiden, maar het is dan wel de vraag hoeveel vrijheid wijzelf krijgen om daar invulling aan te geven. De Geest houdt ons wel aan het script van het Woord.⁴ Daarom lijkt het me ook minder juist om bij de theologische interpretatie van de Bijbel de kerk te zien als interpretatieve gemeenschap die de betekenis van de tekst bepaalt.⁵

Er is in de Nederlandse theologie veel gepubliceerd over de uitleg en toepassing van de Bijbel en over de hermeneutiek. In dit boek maak ik wel veel gebruik van secundaire literatuur over de exegeze of de theologiegeschiedenis, maar ik ben niet expliciet in debat met andere

2 In paragraaf 3.9 ga ik daar verder op in.

3 Bij de voorstanders van de theologische interpretatie van de Schrift is de Wesleyaanse vierhoek (*Wesleyan quadrilateral*) van rede, ervaring, traditie en Schrift nogal populair.

4 In paragraaf 7.6 kom ik daarop terug.

5 In paragraaf 10.2 werk ik dat uit in relatie tot de kerk van alle tijden en plaatsen als gemeenschap der heiligen.

auteurs. Ik wil een aantal publicaties hier wel met name noemen en heel kort karakteriseren.

Arie Zwiep, hoogleraar hermeneutiek aan de Vrije Universiteit, publiceerde een tweedelig historisch overzicht over de ontwikkeling van de hermeneutiek, *Tussen tekst en lezer*. In het eerste deel (2009) behandelt hij onder meer de allegorische schriftverklaring en de reactie van de Reformatie daarop. In de Verlichting vindt een verschuiving naar het subject of de lezer plaats. Friedrich Schleiermacher (1768-1834) verwerkt die verschuiving theologisch, ‘zonder de noodzaak van kritische rationaliteit te ontkennen en zonder terug te vallen in het naïeve fideïsme van de oudprotestantse orthodoxie.’⁶ In het tweede deel bespreekt hij de moderniteit en de postmoderniteit. Zwiep wil de ontdekkingen van de postmoderne filosofische hermeneutiek honoreren. In een ‘hermeneutisch postscript’ verwoordt hij zijn eigen positie. Hij is daarbij huiverig voor een beroep op de Geest als hermeneutische factor. Of en hoe de Bijbel gezag heeft moet in het interpretatieproces zelf bevestigd, bijgesteld of ontkracht worden. Liefde voor God en de naaste zijn leidend en dat ‘verbiedt de verabsolutering van het eigen gelijk en scheidt ruimte voor de ander/Ander/het andere.’⁷

Als overzicht van de historische achtergrond van de verschillende posities is het boek zeer bruikbaar, maar in *Geestspraak* wil ik het werk van de Geest juist wel verbinden aan de hermeneutiek, niet als ‘factor’ maar als ‘Actor’, als Auteur van de Bijbel en als Gids bij de uitleg en toepassing. Ik wil ook laten zien dat de ‘oudprotestantse’ schriftvisie blijvende waarde heeft en een antwoord kan bieden op de vraag van de nieuwe filosofische hermeneutiek: ‘Wat ben je aan het doen als je de Bijbel uitlegt?’

In hun excellente samenvatting van de geloofsleer wijden Gijsbert van den Brink, hoogleraar theologie en wetenschap, en Kees van der Kooi, emeritus hoogleraar westerse systematische theologie, een hoofdstuk aan de Bijbel als het boek van God en mensen. Mijn collega’s plaatsen dat hoofdstuk van de *Christelijke dogmatiek* (2012) in de context van de pneumatologie en niet in een algemeen epistemologisch kader als inleiding op de theologie. Het is daarbij opvallend dat zij het hoofdstuk over de Openbaring in het algemeen meteen na de

6 Arie Zwiep, *Tussen tekst en lezer: Een historische inleiding in de bijbelse hermeneutiek*, 2 delen, 5de druk (Amsterdam: VU University Press, 2021), 1:419.

7 Zwiep, *Tussen tekst en lezer*, 2:420. Hij verwijst daarvoor naar Augustinus.

godsleer plaatsen. Zij hebben sympathie voor de theologische interpretatie van de Bijbel, die van de postmoderne hermeneutiek het inzicht overneemt dat onze interpretatie nooit waardevrij is en het doel van het lezen en uitleggen van de Schrift ziet in het ‘in contact komen met God en zijn handelen’.⁸ Zij benaderen het schriftgezag trinitarisch; de Bijbel heeft in de kerk gezag ‘omdat hij getuigt van het heilshandelen van God in Israël, in Jezus Christus en in de Geest.’⁹ Uit hun verwijzingen naar de Schrift en met name naar de grotere bijbeltheologische lijnen blijkt het verlangen om de dogmatiek steeds aan de Schrift te ijkten. De samenvatting van de christelijke geloofsleer vloeit echter meer organisch voort uit het trinitarische belijden van de kerk der eeuwen dan dat zij direct opkomt uit de Schrift. Zelf zal ik in dit boek vanuit de traditie van de westerse theologie pleiten voor een sterker accent op de Schrift als epistemologisch uitgangspunt van de theologie, dat weliswaar alleen door het getuigenis van de Geest als zodanig herkend kan worden, maar dat toch juist in een postmoderne context een belangrijk tegenwicht biedt tegen het relativisme van de postmoderne cultuur. Ik deel hun zorg over een schriftgebruik in de dogmatiek en de ethiek dat steunt op een onmiddellijk beroep op losse bewijsplaatsen. Daarvoor is het proces van interpretatie en toepassing van de Schrift te ingewikkeld.

In zijn dogmatische serie ‘Spreken over God’ plaatst ook Bram van de Beek, emeritus hoogleraar systematische theologie, de schriftleer nadrukkelijk in zijn pneumatologie, *Lichaam en Geest van Christus*. Het ambt, de canon en het Symbool zijn de drie instrumenten waarmee God de kerk bij Christus bewaart. Het ambt is verantwoordelijk om Christus aan de wereld bekend te maken. Tegenover de gereformeerde democratisering van het ambt pleit Van de Beek voor een herwaardering van het bisschopsambt. De ambtsdragers moeten getoetst worden aan de Schrift, want alleen de Schrift houdt ons bij Christus. De canon heeft rafelranden en niet alle bijbelteksten zijn om het even. De Schriften hebben geen gezag omdat de kerk daartoe besloten heeft, maar omdat zij zichzelf betrouwbaar maken, door hun autopistie bewijzen zij zichzelf als betrouwbaar. Het Symbool, het belijden van de kerk, is bepalend voor de hermeneutiek. Voor Van de Beek betekent de belijdenis

8 Gijsbert van den Brink en Cornelis van der Kooi, *Christelijke dogmatiek: Een inleiding* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2012), 501.

9 Van den Brink en Van der Kooi, *Christelijke dogmatiek*, 510.

dat de Geest gesproken heeft door de profeten dat het Oude Testament christologisch moet worden uitgelegd. Daarom wil hij de allegorese in lijn met de kerkvader Origenes herwaarderen. De kern van de belijdenis is de identificatie van Jezus van Nazaret met de HEER. Die kern wordt uitgewerkt in het Symbool van Nicea, de enige universele geloofsbelijdenis.¹⁰ Hij beantwoordt daarom de hermeneutische vragen vanuit de wijze waarop de vroege kerk de Schrift leest. Ik heb als student en promovendus veel te danken aan zijn inspirerende onderwijs en ik hoop dat dat ook in dit boek doorklinkt. Van de Beek plaatst Schrift en kerk naast elkaar. Hij wil bijvoorbeeld de autopistie ook wel aan de kerk toe-kennen en stelt dat ambt en canon een tweehed vormen die niet in een hiërarchisch verband staan omdat zij het werk zijn van de ene Geest.¹¹ Zelf zie ik die verhouding anders, omdat de kerk uit het Woord geboren is en niet andersom. Ik deel met hem wel zijn passie voor het pneumatologische perspectief en zijn inzicht dat het in de hermeneutiek uiteindelijk aankomt op de meest basale regel dat God zelf in Jezus naar ons gekomen is om ons voor zijn rekening te nemen.

In 2017 publiceerden collega's van de Theologische Universiteit Kampen, inmiddels gevestigd in Utrecht, een bundel met de titel *Gereformeerde hermeneutiek vandaag*. Ik beperk me hier tot de bijdrage van Hans Burger, hoogleraar systematische theologie aan de Theologische Universiteit Utrecht. Zijn bijdrage gaat in op de epistemologie en de hermeneutiek en benadrukt de beperktheid van ons kennen en de gevolgen van de zonde voor het proces van verstaan en interpreteren. De hoopvolle boodschap van theologische hermeneutiek is dat de Geest 'met de gave van geloof en vernieuwing van ons mens-zijn in Christus' ook ons verstaan vernieuwt.¹² Dat blijft ten dele, maar behelst wel een nieuw verstaan van de Schrift, van de drie-enige God, van de wereld en van onszelf.

10 Zie voor een samenvatting van Van de Beeks gedachten over ambt, Schrift en belijden Bram van de Beek, *Spreeken over God: Hoofdpijnen van de theologie* (Utrecht: KokBoekencentrum, 2020), 166-183. Hier vat hij samen wat hij uitvoeriger betoogt in Bram van de Beek, *Lichaam en Geest van Christus: De theologie van de kerk en de Heilige Geest* [Spreeken over God, 2.2] (Zoetermeer: Meinema, 2012), 195-391.

11 Van de Beek, *Lichaam en Geest van Christus*, 329 en 342.

12 Hans Burger, 'Theologische hermeneutiek in soteriologisch perspectief', in: Ad de Bruijne en Hans Burger (red.), *Gereformeerde hermeneutiek vandaag* (Barneveld: Vuurbaak, 2017), 33-63, daar 37.

Ik deel met Burger het besef van de noodzaak van het werk van de Geest. We zijn het er ook over eens dat de Schrift in zichzelf betekenis heeft en dat wij die betekenis er niet aan geven. Ik benadruk wel sterker dan hij dat de Bijbel het epistemologische uitgangspunt of fundament is van al onze kennis over God, de wereld en onszelf. Burgers soteriologische benadering is een belangrijke correctie op de stellige en rationele zekerheden van vorige generaties, die vanuit het schriftgezag alles in leer en leven in de sfeer van het absolute trokken. De bevindelijk gereformeerde subtraditie had altijd meer oog voor de gebrokenheid van ons kennen en voor de noodzaak van het werk van de Geest. Mijn zorg is dat de Nederlandse Gereformeerde Kerken nu uit reactie doorslaan naar een subjectivering en relativering van het schriftgezag, terwijl de rechterflank van de gereformeerde gezindte dat gezag nu steeds meer objectiveert.

Arnold Huijgen, hoogleraar dogmatiek aan de Protestantse Theologische Universiteit, publiceerde een studie getiteld *Lezen en laten lezen: Gelovig omgaan met de Bijbel* (2019). De ondertitel is veelzeggend. Het gaat hem niet om het ontwerpen van een hermeneutiek, laat staan het opstellen van hermeneutische regels, maar om de omgang met de Schrift waarin de bijbelse boodschap resoneert in de ziel als in een klankkast. Je moet niet alleen de Bijbel lezen, je moet je vooral ook door de Bijbel laten lezen. Hij neemt afstand van de *inerrancy*, van de verabsolutering van de moderne invulling van de historiciteit die aan de Bijbel wordt opgelegd en van de daarmee gepaard gaande objectivering. Hij stelt voor om het waarheidsbegrip bijbels te herijken en waarheid vooral als belofte te zien. Het verband met zijn visie op de godsleer blijkt als hij stelt: ‘De zuurdesem van de onbewoogenheidstraditie moet uitgezuiverd worden uit het Godsbegrip en dus ook uit het bijbellezen.’¹³ Zelf pleit ik in dit boek juist wel voor hermeneutische regels, om lezers te helpen om de boodschap van de Bijbel te verstaan en toe te passen. Ook wil ik anders dan hij in dit boek aan de hand van enkele concrete casussen duidelijk maken wat mijn positie impliceert voor de praktijk.

Een aantal predikanten en andere theologen uit de Gereformeerde Gemeenten deed in 2020 een tweedelige studie het licht zien onder de titel *Het onfeilbare Woord*. De publicatie bevat veel interessant histo-

13 Arnold Huijgen, *Lezen en laten lezen: Gelovig omgaan met de Bijbel* (Utrecht: KokBoekencentrum, 2019), 152.

risch materiaal en geeft ook een kritische bespreking van enkele hendaagse posities. De auteurs staan sympathiek tegenover Bavincks organische inspiratieleer, maar gaan niet echt in gesprek met de bijbelwetenschappen; historisch-kritisch bijbelonderzoek staat gelijk aan schriftkritiek. Het hoofdstuk over de hermeneutiek loopt uit op een kritische bespreking van de hierboven genoemde studie *Gereformeerde hermeneutiek vandaag*. Gods Woord heeft absoluut gezag, de verschuiving naar ‘interpreteren en zien’ is een afbuiging van het ‘horen en gehoorzamen’ van Gods Woord.¹⁴ Uit de uitgave spreekt zorg over de ontwikkelingen binnen de gereformeerde gezindte die ik herken. Het is echter niet nodig om vanuit die zorg de resultaten van het wetenschappelijke onderzoek naar de Bijbel zo scherp af te wijzen. De studie staat ook kritischer dan ikzelf tegenover het honoreren van de universele openbaring in de schepping en de geschiedenis om de bijzondere openbaring in de Bijbel beter te verstaan.

Hermeneutische regels

Dit boek wil ook een concrete handreiking bieden voor het verstaan en toepassen van de Bijbel. Je kunt elk hoofdstuk lezen als de uitwerking van een bepaalde hermeneutische regel. Het gaat me daarbij niet om formules die je kunt toepassen om de juiste exegese uit de tekst te laten rollen of om uit die exegese de juiste toepassing af te leiden, maar om leefregels, regels voor het leven uit de Schriften. Hieronder volgen de thema’s die in de tien hoofdstukken aan de orde komen, steeds gevolgd door een regel. De eerste vijf regels zijn geformuleerd als een antwoord op de hermeneutische voorvraag: Waarom is de Bijbel de enige bron en norm of het uitgangspunt voor leer en leven van de christen? Ik heb de antwoorden zo geformuleerd dat zij ook een grondhouding aanduiden bij het lezen en bestuderen van de Bijbel. De antwoorden op de waarom-vraag zijn immers niet bedoeld als sluitende bewijzen voor het schriftgezag, maar als aanduiding van de hermeneutische grondhouding die voortvloeit uit de gereformeerde visie op de Bijbel. De laatste vijf regels geven antwoord op de hermeneutische kernvraag: Hoe pas je de bijbelse boodschap toe in de geloofsleer en in de praktijk van het christenleven?

14 D. de Wit, ‘Hermeneutiek in historisch perspectief’, in: G. Clements e.a. (red.), *Het onfeilbare Woord: Een theologische verkenning* [Semper Reformanda 2A/2B] (Apeldoorn: De Banier, 2020), 2:20-67, daar 62.

1. Heiligheid: De Bijbel dient zich aan als Gods heilig en onfeilbaar Woord en daarom bepaalt ontzag je grondhouding en oefen je jezelf in de omgang met God door het lezen van de Schrift en het gebed om de verlichting door de heilige Geest.
2. Eenheid: In een grote verscheidenheid aan genres en historische contexten wordt de Bijbel gekenmerkt door de eenheid van de Geest; daarom zoek je bij de uitleg en toepassing in de verscheidenheid altijd naar een diepere geestelijke eenheid.
3. Inspiratie: De tekst van de Bijbel, inclusief het proces van redactie en overlevering, is door de Geest geïnspireerd en levenwekkend en daarom aanvaard je de tekst als het Woord van God.
4. Nieuwtestamentische interpretatie als illuminatie: De apostelen en evangelisten zien het Oude Testament als het Woord van God en betrekken de boodschap op Christus; daarom zoek je eerst naar de betekenis van de tekst in de oudtestamentische context, maar vervolgens ook naar de vervulling ervan in Christus.
5. Autorisatie: De vroege kerk heeft door de Geest het profetische gezag van de oudtestamentische canon en het apostolische gezag van de nieuwtestamentische canon herkend; daarom lees je de teksten in hun canonieke verband.
6. Acceptatie: De Bijbel heeft een eigensoortig gezag (autopistie) en de Geest getuigt door middel van de heilsboodschap dat de Bijbel het Woord van God is (*testimonium*), daardoor aanvaard je de Bijbel als Gods onfeilbaar Woord en als gezaghebbend uitgangspunt (*principium*) voor leer en leven.
7. Epistemologie en hermeneutiek: De Geest die zorgt voor de erkenning van de Schrift als Gods Woord, geeft ook leiding door het Woord en maakt ons bewust van de grenzen van ons kennen en profeteren, daarom oefen je jezelf in openheid en hermeneutische sensitiviteit.
8. Universele openbaring: Omdat de schepping Gods werk, is rust alle ware kennis in Gods openbaring, daarom versta je de schepping en de geschiedenis vanuit het Woord en zoek je naar de betekenis van die kennis voor het verstaan van de Schriften.
9. Bijbel en ethiek: God heeft zich in de morele wet, die zijn heiligheid tot uitdrukking brengt, geopenbaard en daarom is je morele denken genormeerd aan Gods geboden en verlang je om in overeenstemming daarmee te leven.
10. De gemeenschap der heiligen: Je leest de Schriften met de kerk

van alle tijden en plaatsen door te luisteren naar het belijden van eerdere generaties en naar het verstaan van de Schrift door christenen in andere culturen.

Omdat het in de Bijbel staat

Ooit gaf Eginhard Meijering in Leiden college over François Turretini (1623-1687). Hij daagde ons als studenten uit door te zeggen: 'Inhoudelijk geloof ik hetzelfde als jullie. Toch zijn jullie orthodox en ben ik vrijzinnig. Waarom? Jullie geloven het omdat het in de Bijbel staat, maar ik geloof het omdat ik ervoor kies om het te geloven.'

De milde vrijzinnigheid van de remonstrant Meijering staat inhoudelijk dicht bij de orthodoxie vanwege zijn hoge waardering voor het vroegchristelijke dogma. Toch is die opmerking altijd bij mij blijven hangen. Het gezag van de Bijbel wordt door velen beleden, maar blijkt in de praktijk toch best ingewikkeld te zijn. Als ik het goed zie zijn er twee tendensen. Bij sommigen is er een neiging om de orthodoxie steeds strakker te formuleren en te reduceren tot een lijstje met standpunten over bepaalde onderwerpen. Bij anderen is er de neiging om het schriftgezag in formele zin sterk te relativiseren en het geloof inhoudelijk meer op de traditie te funderen. Is er een begaanbare weg tussen die twee uitersten? We geloven in de drie-enige God, de menswording van Gods Zoon, Jezus Christus en de verzoening van onze zonden door Hem. Dat is de kern. Dat alles geloven wij niet omdat we ervoor kiezen om dat te geloven en ook niet omdat de kerk dat altijd geloofd heeft. We geloven wat we geloven omdat het in de Bijbel staat. In dit boek wil ik die positie verantwoorden.

Bij het schrijven van dit boek ben ik ook gemotiveerd door zorg om de kerk van Christus in een seculiere context. Het enig juiste antwoord op de neergang van de kerk ligt in een radicale en tegelijk open heroriëntering op haar bronnen. De eerste en voornaamste bron is de Bijbel zelf. Waar de kerk de Schrift niet meer ziet als ultieme bron en norm voor haar belijden en handelen, wordt ze steeds zwakker, om uiteindelijk te verdwijnen. Andersom geldt dat daar waar de kerk bloeit en groeit dat altijd samengaat met diep ontzag voor de Bijbel als Gods Woord. Er is geen reformatie of opwekking zonder een hoge schriftvisie. Er is altijd perspectief voor een kerk die zich vastklampt aan de Schriften en belijdt: 'Mijn ziel smacht naar de redding die U brengt, in uw woord heb ik mijn hoop gesteld' (Ps. 119:81).

Verantwoording en dank

Dit boek is mede geschreven op verzoek van de Gereformeerde Bond in de Protestantse Kerk in Nederland. Hoewel ikzelf volledig verantwoordelijk ben voor de inhoud, dank ik het bestuur voor het vertrouwen dat uit deze vraag spreekt. Vanaf 2008 tot en met 2023 heb ik in verschillende functies in Utrecht, Groningen en Amsterdam altijd met veel vreugde samengewerkt met het bestuur dat mijn onderwijs en onderzoek financieel steunde. Ik beschouw dit boek dan ook als een afscheidscadeau en blijk van waardering voor die steun. Ik wil Jonathan ten Brinke, Jan Verhoeven en Piet Vergunst hartelijk danken voor het meelesen en voor de suggesties die zij gedaan hebben. Enkele collega's hebben ook delen van het boek in eerdere versies gelezen en van commentaar voorzien. Ik dank Gijsbert van den Brink, Maarten Kater, Arjan van den Os, Eric Peels, Ad Prosman, Wolter Rose, Arie Versluis en Arie Zwiep daar heel hartelijk voor. Ik dank Adjan Boogaard als stagiair bij het Herman Bavinck Centrum voor zijn assistentie bij het klaarmaken van het manuscript en Tini van Selm voor de correcties. De duif van origami op de omslag beeldt treffend uit waar het in *Geestspraak* om draait. De heilige Geest heeft zich ingevouwen in de bladzijden van de Bijbel en is daar aanwezig. Ik dank Peter Kortleve van Shortlife voor deze creatieve bijdrage aan het boek.

Hoewel ik met de Statenvertaling ben opgegroeid en zelf meestal de Herziene Statenvertaling gebruik, gebruik ik voor dit boek de NBV²¹. Die keuze heeft te maken met het verlangen dat dit boek in bredere kring gelezen zal worden, maar ook met het feit dat de Herziene Statenvertaling tot nu toe geen gebruik gemaakt heeft van de nieuwe wetenschappelijke inzichten met betrekking tot de manuscripten waarin de tekst van de Bijbel is overgeleverd. De keuze voor de 16de-eeuwse *textus receptus* is wel te verdedigen met het oog op de doelgroep en als basis voor een herziening van de daarop gebaseerde Statenvertaling, maar doet toch geen recht aan onze kennis van de tekstuele overlevering van de Bijbel, die ik in dit boek verbind aan het werk van de Geest. Ik volg qua spelling en hoofdlettergebruik ook de NBV²¹ en gebruik daarom ook geen hoofdletter bij het bijvoeglijk naamwoord in 'heilige Geest'.¹⁵

15 Zie voor het gebruik van het adjectief 'heilig' voor Gods Geest paragraaf 1.3 en voor de bezinning op de tekstuele overlevering paragraaf 3.8.

Ik dank Anne-Marie en onze kinderen voor hun geduld in de afgelopen periode. Ik ben een langzame schrijver en dat betekent dat het samenstellen van zo'n boek veel tijd en energie kost. Toch is het ook een leerzame exercitie geweest waar ik met vreugde en dankbaarheid op terugkijk. Dit boek markeert niet alleen mijn afscheid van de Gereformeerde Bond – althans wat de financiële ondersteuning door hen betreft – maar belichaamt ook mijn overgang van de historische naar de systematische theologie. Uiteraard is mijn historische interesse nog duidelijk te merken, maar ik wil met *Geestspraak* vanuit de bronnen van de gereformeerde theologie toch vooral een bijdrage leveren aan de doordenking van de theologie vandaag. Dat smaakt naar meer en als ik daarvoor de tijd en energie ontvang, hoop ik in de komende jaren boeken te schrijven over de voorzienigheidsleer, de heilsleer en de leer van de kerk vanuit het perspectief van de pneumatologie. Als me dat gegeven wordt, dan is *Geestspraak* het eerste deel uit een nieuwe serie in de gereformeerde dogmatiek.

De diepste motivatie voor het schrijven van dit boek ligt in de vreugde die ik vind in de omgang met de Schrift. Ik beschouw het als een groot voorrecht om eerst als student en predikant, en later bij mijn promotiestudie en bij mijn werk aan de verschillende theologische opleidingen, steeds weer bezig te mogen zijn met de onuitputtelijke schat van Gods Woord. Mijn dank gaat dan ook bovenal uit naar Hem die mij daarvoor de kracht heeft gegeven en die mij samen met alle heiligen zijn Woord heeft toevertrouwd.

‘Het is de Geest die als grote Bruggenbouwer historische en culturele kloven overbrugt. Een vijftiende eeuwse oude psalm kan daarom het hart van een gelovige zo troosten alsof die psalm voor haar geschreven is.’

Het gezag van de Bijbel staat ter discussie. Niet zozeer om de wonderen die erin staan of om de historiciteit van de Bijbelverhalen, maar doordat christenen de Bijbel in de praktijk heel verschillend toepassen. In dit boek betoogt theoloog Henk van den Belt dat de Bijbel onfeilbaar betrouwbaar is omdat de heilige Geest daarin spreekt. *Geestspraak* belicht het werk van de Geest bij de inspiratie van de bijbelschrijvers en bij onze acceptatie en interpretatie van de Schrift. Deze intrigerende bijdrage aan het gesprek over de hermeneutiek, de bezinning op de vraag hoe wij de Bijbel kunnen verstaan, gaat hete hangijzers niet uit de weg. Van den Belt laat zien welke vooronderstellingen bepalend zijn bij de bezinning op het geweld in de Bijbel, en op prangende vragen rond schepping en evolutie, vrouwelijke ambtsdragers en seksuele intimiteit.

KokBoekencentrum.nl
UITGEVERS | UTRECHT

ISBN 978 90 435 4024 7 • NUR 700

9 789043 540247